

РОЗДІЛ V

Контрастивна лінгвістика.

Типологія мов

УДК 81'373.74 : [811.222.1 + 811.161.2]

О. І. Копчак – аспірант Київського національного лінгвістичного університету

Вираження національного світосприйняття через слова-символи в фразеологізмах із компонентом-глуттонімом перської та української мов

Роботу виконано на кафедрі зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу КНЛУ

У статті здійснено спробу встановити слова-символи у фразеологізмах із компонентом-глуттонімом, що виражають національні особливості носіїв перської та української мов, зафіксовані в цих фразеологічних одиницях.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, глуттонім, слово-символ.

Копчак О. И. Выражение национального мировосприятия через слова-символы во фразеологизмах из компонентом-глуттонимом персидского и украинского языков. В статье предпринята попытка установить слова-символы во фразеологизмах из компонентом-глуттонимом, которые выражают национальные особенности носителей персидского и украинского языков, зафиксированные в указанных фразеологических единицах.

Ключевые слова: фразеологическая единица, глуттоним, слово-символ.

Kopchak O. I. Expression of the National World Perception Through the Words-symbols in Phraseological Units with Gluttio Component of the Persian and Ukrainian Languages. The submitted paper is dedicated to study the words-symbols of the phraseological units with gluttio component which constitute the ethnic-cultural peculiarity of these phraseological units in the Persian and Ukrainian language.

Key words: phraseological unit, gluttio component, word-symbol.

Постановка наукової проблеми та її значення. Слово живе в контексті культури, тому в різних мовах лексеми-відповідники можуть мати неоднакові семантичні асоціації. Найяскравіше національні асоціації і, відповідно, національно-мовні картини світу виявляються у словах-символах. Ю. Лотмана зазначає, що «слово-символ – це своєрідний згорнутий текст». Символ – явище специфічно національне, його семантика виявляється лише в контексті світоглядної традиції певного народу, тому символ не може декодувати носій іншої культури. Процес створення символу тісно пов'язаний зі співвідношенням у мовній одиниці денотативної та фонові інформації, причому фонові інформація переважає [3, 310–313].

Актуальність цього дослідження зумовлена потребою поглибленого зіставного вивчення національної специфіки фразеологізмів із компонентом-глуттонімом, які в українській і перській лінгвокультурах віддзеркалюють у своїй семантиці особливості менталітету й традицій, притаманних представникам цих культур, тому так важливо виявити мовні прояви цих особливостей.

Методи дослідження: 1) метод компонентного аналізу використовують для визначення семантичної структури досліджуваних фразеологізмів; 2) зіставний метод – для дослідження й опису фразеологізмів через їхнє системне порівняння із фразеологізмами іншої мови для виявлення специфіки.

Мета статті – установити слова-символи фразеологічних одиниць із компонентом-глуттонімом сучасних перської і української мов.

Об'єктом дослідження виступають масиви українських і перських фразеологізмів із компонентом-глютонімом у широкому розумінні (фраземи і перемії).

Предмет дослідження у статті – слова-символи у фразеологічних одиницях із компонентом-глютонімом сучасних перської і української мов.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Образність – основна ознака фразеології. Фразеологізми виникають здебільшого на образній, символічній основі. У фразеологічному образі втілено душу фразеологізму. Образ у фразеології будується на різних асоціаціях, які виникають у свідомості під час зіставлення людей, інших істот, предметів, явищ, якостей, ситуацій тощо. Важливим є те, що національні особливості виявляються в специфічній образності фразеологізмів, яка виникає внаслідок оригінального поєднання понять, що створюється на основі постійних асоціативних реалій, тобто словесних образів-символів. Ці слова-символи є результатом образного переосмислення предметів і явищ, які внаслідок метафоризації, крім прямого значення, можуть уживатися в переносному значенні для позначення властивостей інших предметів та людських емоцій. У процесі аналізу образної системи фразеології стає зрозумілим, що сам вибір символу – це вже вираження національного світосприйняття [4, 6].

Національна специфіка фразеологізмів найкраще виявляється під час зіставлення з фразеологізмами іншої мови, співвіднесених із ними за змістом. Це зіставлення засвідчує унікальність фразеології кожної мови, у якій відзеркалюються та одночасно формуються цінності й ідеали людей, а також їхні думки про навколишній світ і про своє життя в ньому. Саме тому відповідні мовні одиниці можуть виступати словами-символами, які є безцінними ключами до розуміння різних аспектів культури.

Символ – це умовне позначення якогось предмета, поняття, явища, процесу, художній образ, який відбиває певну думку, ідею, почуття. Символ – це уявлення, яке викликає певне коло асоціацій у певній мовній системі та виступає точним, кристалізованим засобом вираження, близьким до поняття *внутрішнє життя людини або народу*.

Традиційна народна кухня – це така ж культурна спадщина кожного народу, як мова, література, мистецтво, це неоціненний здобуток, яким можна й варто пишатися, який не слід забувати. Національна кулінарна традиція створювалася упродовж багатьох віків, тому вона певною мірою відбиває не лише історичний розвиток народу, а і його звичаї, вірування та культуру.

Група фразеологізмів із компонентом-глютонімом досить поширена і, безумовно, заслуговує на увагу. Термін *глутонія* характеризує весь харчовий процес загалом – видобуток і первинну обробку їжі, підготовку напівфабрикатів, процес приготування та вживання їжі [5, 13]. Лінгвістична зацікавленість фразеологізмами саме із цим компонентом не випадкова: немає жодної лінгвокультури у світі, яка не зафіксувала б фразеологічні одиниці, пов'язані з їжею. Їжа постає одним із визначальних культурних феноменів, є і буде невід'ємною частиною людського життя. Тому правомірно можна стверджувати, що вивчення зв'язків культури харчування певного етносу з його мовою постає як одна з форм вивчення етнічної культури, що сприяє глибшому пізнанню ментальності, багатопланове втілення якої відбулося в мові.

О. О. Потєбня зазначав, що майже кожне слово може виступати символом явищ дійсності. Слова-символи звичайно є національними. Відмінність символів визначається переважно особливостями побуту, віросповідання, географічного положення тощо. Спільні для декількох мов символи – результат подібності ситуацій [3, 310–313].

У перській і українській фразеології слова-символи досить важливі, а багато глютонімів в обох мовах відіграють образно-символічну роль. Так, проаналізувавши близько 1109 українських і 946 перських фразеологізмів із компонентом-власне глютонімом (тобто назви сировини, напівфабрикатів, страв, харчових продуктів та консервів, напоїв, номінації їжі без зазначення складу), ми можемо зробити висновок, що найбільш уживані в них символи розподілилися в такому порядку: хліб, назви національних страв, сіль, молочні продукти, каші, назви овочів та фруктів.

Знання образно-символічного значення слова-компонента робить прозорішою мотивацію фразеологізму. Так, назви традиційних страв можемо назвати однією з етнокультурних реалій, а в складі фразеологізмів виявляється їхня національна своєрідність та особливості народних асоціацій. Ці слова-символи унікальні для кожного етносу. Так, в українській традиції *борщ* – символ достатку та добробуту родини, свідчення працьовитості й рівня господарювання, турботи про духовне й тілесне здоров'я кожного члена сім'ї. Це традиційна національна страва, яка за своєю популярністю

не має рівних, оскільки споконвіку використовується і в буденних, і у святкових та обрядових частуваннях. Тому є багато фразеологізмів саме із цим компонентом: *причепився, як голодний до борщу* – активно взявся до якоїсь справи; *вхотив, як шилом борщу налив* – нічого не отримав, зазнав невдачі; *свищі в борщі* – у кого-небудь немає нічого, хто-небудь дуже бідний; *вигадати таке, що і в борщ не кришать* – плести нісенітницю, дурниці. *Галушки, як і вареники*, також є символом української кухні. Вони були переважно буденною їжею, іноді могли замінити хліб. Народна спостережливість та гумор, орієнтуючись на особливості приготування, уживання страв та зовнішній вигляд, створила велику кількість порівнянь типу: *впав як галушка (в окріп)*; *круглий як галушка*; *лежить як галушка*; *попівся як дід галушками*. Людський добробут відзначено в такому варіанті: *живе як галушка в маслі* [4, 10].

Багато фразеологічних одиниць пов'язано з іранськими національними стравами [2, 202]. *Аш*, традиційний суп із рису й зелені з рослинною олією, безперечно, є одним із найяскравіших кулінарних символів Ірану. Вже саме те, що кулінарія перською буде *آشپزی* [āšpāzi] (букв. готування ашу), повар – *آشپز* [āšpāz] (букв. готувач ашу), а одне із значень самого слова *آش* [āš] – ця їжа загалом засвідчує особливу символічність цієї страви для іранського народу: *آش پشت پا* (букв. аш за ногою) – традиційний аш, який готують під час від'їзду з дому члена родини або близької людини; *آش رشته گوشت دین* (букв. побачити м'ясо в аш-реште) – здивуватися [*аш-реште* – суп із бобами, зеленню та локшиною]; *از هول حلیم توی دیگ افتادن* (букв. поспіхом поїсти халіму, впасти в котел) – через жадібність та поспіх замість прибутку зазнати втрат [*халім* – густий суп із добре розвареної пшениці та м'яса]; *قرمه اش گوشت ندارد* (букв. його горме – без м'яса) – його слова та обіцянки брехливі [*горме* – м'ясо, порубане на дрібні шматочки та підсмажене у власному соку, подається до столу із цибулею та зеленню]; *سماق مکین* (букв. смоктати сумах) – тішити себе надіями [*сумах* – дрібні кислі ягоди, які не їдять окремо, а вийнявши кісточку, товчуть та додають як приправу до їжі]; *دوغ و دوشاب در نظرش یکسان است* (букв. і дуг, і душаб для нього однакові) – він не робить різниці між коханням і ненавистю, між дружбою та ворожнечею [*дуг* – кислий напій, приготований із кислого молока з додаванням води; *душаб* – солодкий сироп, який отримують із вивареного соку стиглого винограду або свіжих фініків]; *با شاه پالوده نخوردن* (букв. не погоджуватися скуштувати палюде із самим шахом) – уважати себе кращим за інших [*палюде* – шербет, солодкий фруктовий сік, приготований із льодом, крохмалем та потертими яблуками].

Яскравим прикладом єдності символіки українського й іранського народів є притаманний для них культ хліба. Незважаючи на різновиди та способи його приготування, в обох мовах *хліб* отримав символічне значення чогось украй потрібного, став символом добробуту, гостинності, хлібосоцтва, здоров'я та багатства. *Хліб* в іранському суспільстві посідає особливе місце. За релігійними традиціями іранців, *хліб* – це символ Божої милості, тому він є основною і релігійною їжею. Іранський хліб печуть із пшеничного або ячмінного борошна у вигляді тонких коржів кількома способами. Існує декілька видів хліба: *лаваш, сангяк, барбарі, тафтун*. У мові знаходимо пов'язані з хлібом фразеологічні одиниці, які характеризують людину: *گندم نمودن و جو فروختن* (букв. показувати пшеницю, а продавати ячмінь) – *бути святенником*; заможність людини виражається фразеологізмом: *نانش توی روغن است* (букв. хліб у маслі) – *жити в достатку*, укр. еквівалент *як вареник у маслі*; *نان و نمک خوردن و نمکدن شکستن* (букв. з'їсти хліб-сіль і розбити сільничку) – *відплатити невдячністю за гостинність* (як відомо, гостинність є однією з рис перського менталітету), укр. еквівалент *хліб-сіль забувати* [1, 70].

Те, що в Україні існував культ хліба, підтверджує «Словник української мови» в 11-ти томах, який налічує близько ста прикладів стійких виразів із лексемою *хліб*. Народні уявлення про матеріальні статки або скруту обов'язково пов'язувались із хлібом: *їсти сухий хліб* – жити в нестатках, у бідності, нужді; *жити (собі) та (і) хліб жувати* – вести нормальний, матеріально забезпечений спосіб життя; *мати хліб (шматок, кусок і т. ін.) хліба* – 1) добувати засоби до існування, заробляти на прожиття; 2) жити, не відчуваючи нестатків; *(і) хліб і до хліба* – їсти й пити; *перебиватися з хліба (з юшки) на воду (на квас)* – жити дуже бідно, терпіти нестатки; *їсти чужий хліб* – бути на чий-небудь харчах; *ласкавий хліб* – милостиня; *легкий хліб* – 1) засоби для існування, здобуті без важкої праці, без великих, особливих зусиль; 2) робота, що здійснюється без труднощів, без великих зусиль; *лежаний (лежачий) хліб* – засоби для існування, здобуті легко, без зусиль; *свій хліб* – засоби для існування, здобуті власними зусиллями; *тяжкий хліб* – заробіток, здобутий важкою

працею, великими зусиллями; *хліб насущний* – 1) засоби, потрібні для прожитку, існування; 2) щось найважливіше; *їсти казенний хліб* – жити за рахунок держави; *переїдати / переїсти хліб чийсь* – бути на чіємусь утриманні; *недаром хліб їсти* – приносити користь.

Висновки. Знання семантичних асоціацій і символіки слів дає змогу виявити семантичний ореол слова, його реальне функціонування в певному соціумі. Цей ореол зумовлений усією історією слова, його етносоціальним і етнокультурним контекстом [3, 310–313]. Наведені вище приклади підтверджують, що продукти харчування, національні страви – усе це виражено у фразеології, причому можна помітити спільні риси в становленні образно-символічної основи ФО навіть у таких віддалено споріднених мовах, як українська та перська.

Серед перспектив наших подальших досліджень – вивчення національно-культурної специфіки семантики фразеологізмів із компонентом-глутонімом на матеріалі сучасних перської і української мов.

Список використаної літератури

1. Галинська О. М. Фразеологічні одиниці української і перської мов, орієнтовані на людину, як вираження національних ментальностей / О. М. Галинська // Українська орієнталістика : зб. наук. пр. викл. та студ. Ін-ту схід. мов Київ. нац. лінгв. ун-ту і Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» / голов. ред. І. В. Срібняк. – 2007–2008. – Вип. 2–3. – С. 65–72.
2. Голева Г. С. Фразеология современного персидского языка / Галина Сергеевна Голева. – М. : Муравей, 2006. – 224 с.
3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. — 424 с.
4. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Назаренко Олена Володимирівна. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
5. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса : монография / Андрей Владимирович Олянич. – Волгоград : Парадигма, 2004. – 507 с.

Статтю подано до редколегії
21.04.2012 р.

УДК: 811.112.2:81'373.6:82.091

Н. М. Ніколаєва – аспірант Запорізького національного університету

Етимологія лексем на позначення кольору

*Роботу виконано на кафедрі теорії та практики
перекладу з англійської мови ЗНУ*

Статтю присвячено етимологічному дослідженню лексем на позначення кольору в німецькій, українській та російській мовах. Зроблено спробу порівняти первісні значення кольорів у цих мовах. Проаналізовано лексеми *червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий*.

Ключові слова: лексема, позначення кольору, етимологічний, німецька мова, українська мова, російська мова, відмінність, схожість.

Николаева Н. Н. Этимология лексем цветообозначения. Статья посвящается этимологическому исследованию лексем цветообозначения в немецком, украинском и русском языках. Сделано попытку сравнить первоначальные значения цвета в этих языках. Анализируются следующие лексемы: *красный, оранжевый, желтый, зелёный, голубой, синий, фиолетовый*.

Ключевые слова: лексема, цветообозначение, этимологический, немецкий язык, украинский язык, русский язык, отличие, сходство.

Nikolaeva N. M. Etymology of Lexemes of Denoting Colour. The article is devoted to the etymologic research of lexemes of denoting colour in the German, Ukrainian and Russian languages. An attempt to compare the primary